

van de Nederlandse machinenijverheid in het industrialisatieproces wordt opgeklopt tot overdreven proporties, staat op bladzijde 287 de toch niet verbluffende mededeling dat deze bedrijfstak 'op de vaderlandse markt er niet aan te pas kwam'.

In zijn 'De Nederlandse trekken der Nederlandse arbeidersbeweging' (in: *Historische studies over mens en samenleving* (1967) 186) noemt A.J.C. Rüter het absorptievermogen een kenmerk van de Nederlandse arbeidersbeweging, dat wil zeggen buitenlandse ideeën en stromingen worden bij ons opgenomen, verwerkt en aangepast aan typisch Nederlandse verhoudingen. Dit absorptievermogen blijkt buitengewoon groot te zijn in de machinenijverheid. Wel trekt de vertegenwoordiging ervan op de wereldtentoonstelling te Brussel in 1910 ruimschoots aandacht, maar het werk zelf is weinig oorspronkelijk en de ideeën ervan komen uit het buitenland. Nog in 1945 wordt de zwakke positie van de Nederlandse machinenijverheid geweten aan 'het ontbreken van eigen ontwerpen en eigen ontwikkelingswerk' (286).

Deze studie overschrijdt toch de grenzen van een specialistische technische geschiedenis met name waar in hoofdstuk 7 een beschrijving wordt gegeven van de introductie van produktiemachines op deelmarkten. Het zijn *case histories*—auteur gebruikt hier het gedurfde neologisme 'gevalstudies'—met betrekking tot de boekdruksnelpers, de steenvormmachine en het mechanisch aangedreven baggermateriaal. Van Hooff slaagt erin aan te tonen waarom een Nederlandse productie van de boekdruksnelpers een mislukking werd, die van de steenvormmachine een succes en die van het baggermateriaal een triomf.

Frans Messing

J. A. M. M. Janssen, *Op weg naar Breda. De opleiding van officieren voor het Nederlandse leger tot aan de oprichting van de Koninklijke militaire academie in 1828* (Dissertatie Nijmegen 1989; Bijdragen van de Sectie militaire geschiedenis XIX; Den Haag: Sectie militaire geschiedenis landmachtstaf, 1989, xvi + 418 blz., ISBN 90 70677 23 7).

Eén van de vele baanbrekende bijdragen in de fameuze bundel over staatsvorming die in 1975 onder redactie van Charles Tilly verscheen, *The formation of national states in Western Europe*, was een artikel van de economisch-historici Wolfram Fischer en Peter Lundgreen over recruitering en opleiding van technisch en administratief personeel in dienst van de staat. De auteurs vergeleken ontwikkelingen in Engeland, Frankrijk en Pruisen en leidden daaruit een bepaald vast patroon in 'the recruitment practices of the technical corps' af. Vrijwel tegelijkertijd verscheen de historisch-sociologische dissertatie van G. Teitler, *De wording van het professionele officierskorps*, waarin—ook weer door vergelijkend onderzoek—een aantal voorwaarden voor het ontstaan van de militaire professie werden opgespoord.

Beide studies vormden het uitgangspunt voor dit proefschrift van J. A. M. M. Janssen, waarop hij in 1989 te Nijmegen promoveerde. Het boek behandelt één van de voorwaarden van professionalisering, namelijk de standaardisering van militaire kennis door de groei van een nieuw uniform opleidingssysteem. Die ontwikkeling wordt in verband gebracht met staatsvorming en wel in een land dat niet in Fischer en Lundgreens vergelijking voorkwam: Nederland. *Op weg naar Breda* is dus uitdrukkelijk bedoeld als bijdrage aan een meer 'structurele' militaire geschiedschrijving.

Janssen heeft zich vooral beziggehouden met het tijdvak 1789-1828. Het was de kernperiode in de ontwikkeling van het nieuwe opleidingssysteem. In 1789 verschenen de eerste officiële, van overheidswege gefinancierde militaire scholen: de artilleriescholen van Zutphen, Breda en

Den Haag. Op 24 november 1828 werd de Koninklijke militaire academie te Breda geopend. De oprichting van deze school betekende dat voortaan alle toekomstige officieren op dezelfde manier werden opgeleid, onder toezicht en op kosten van het rijk. Onderscheid naar wapen werd niet gemaakt. In dat systeem is sindsdien niets wezenlijks meer veranderd.

Vóór 1789 leerden officieren hun vak merendeels in de praktijk, aldus Janssen. Die praktische kennis konden ze aanvullen met zelfstudie. Sommigen hadden al aan een universiteit, illustre school of ridderacademie zekere inzichten en vaardigheden opgedaan die hen later in hun militaire carrière van pas zouden komen. De scholen voor opleiding van aspirant-officieren die vanaf omstreeks 1750 aan verschillende regimenten van het Staatse leger werden verbonden, of op initiatief van particulieren tot stand kwamen, waren slechts van beperkte betekenis. Van de vele fraaie voorstellen van individuele legerofficieren om in de Republiek, naar het voorbeeld van andere Europese landen, officiersscholen voor de cavalerie en infanterie op te richten, kwam niets terecht. En hetzelfde gold voor de plannen die door de top van het korps ingenieurs en het korps artillerie werden bedacht om de opleiding voor de technische wapens te verbeteren — tot het eind van de jaren tachtig, althans. Een soortgelijk initiatief van luitenant-kolonel Paravicini de Capelli, die in 1788 chef der artillerie werd, vond namelijk wèl een gunstig onthaal. De oprichting van de drie artilleriescholen in het jaar erna was zijn idee.

Na de omwenteling van 1795 begon de hervorming van het opleidingssysteem pas goed. Tientallen jaren lang werd eraan gesleuteld. Bij het ene wapen na het andere werd een onderwijsvoorziening opgericht, verbeterd of opgeheven. Scholen verhuisden van hot naar her door het land. Intussen werd ook aan de invoering van een examenstelsel gewerkt. Met de oprichting van de Artillerie- en genieschool te Delft in 1814, waar overigens ook aspiranten voor de infanterie, de cavalerie, de marine en de waterstaat zich konden laten inschrijven, was de revolutie in het opleidingssysteem, anders dan het eerst leek, nog niet afgelopen. Er ontstond namelijk een diepgaande controverse over de inrichting van het instituut tussen de hoogleraar wiskunde van de Universiteit van Utrecht, de directeur, generaal-majoor Voet, die al vanaf 1789 bij de opbouw van het militaire onderwijs betrokken was geweest. Het meningsverschil was de aanleiding voor een hernieuwde discussie over het opleidingssysteem, die uitmondde in de stichting van de KMA in 1828. Daarmee kwam er eindelijk rust in het onderwijsveld.

In de minutieuze beschrijving van dat ingewikkelde reorganisatieproces tussen 1789 en 1828 is Janssen op zijn best. Alle voorstellen en plannen, alle gebruikte argumenten, alle praktische moeilijkheden die zich voordeden heeft hij zorgvuldig, vaak punt voor punt geboekstaafd. Bestuurskundigen zullen ervan watertanden. Faseverschillen tussen ontwikkelingen bij de onderscheiden wapens geeft hij duidelijk aan. Ook heeft hij baanbrekend werk verricht door de sociale achtergrond van de leerlingen van de diverse onderwijsinstellingen nauwkeurig in kaart te brengen.

De problemen beginnen als het op verklaren aankomt. Waarom lukte het vóór 1789 in de Republiek nooit om een succesvol, van overheidswege gefinancierd instituut voor de opleiding van legerofficieren van de grond te krijgen en daarna opeens wel — en nota bene niet alleen bij de technische wapens? Het eerste lag volgens Janssen vooral aan gebrek aan medewerking door het bestuursorgaan van het leger, de Raad van State. Dat college zou de opleiding 'kennelijk' niet voldoende belangrijk hebben gevonden om er veel geld aan te spenderen of er extra financiële middelen voor aan te vragen (97). De verandering na 1789, daarentegen, schrijft hij toe aan het 'proces dat tot de vorming van de eenheidsstaat heeft geleid'. Het werkkterrein van de centrale overheid werd steeds breder; logisch dat ze ook meer greep wilde krijgen op de opleiding van het personeel dat haar eigen defensieapparaat zou gaan bemannen. Toen eenmaal

de eerste officiële scholen bij de technische wapens waren opgericht kon het moeilijk anders óf na verloop van tijd werden soortgelijke onderwijsvoorzieningen bij de traditionele wapens nodig geacht. Anders zouden de verschillende onderdelen uit de pas blijven lopen (356-357, 363).

Die twee verklaringen zijn niet vanzelfsprekend met elkaar te rijmen. Als de oprichting van de militaire scholen in 1789 primair een uitvloeisel was van het 'proces dat tot de vorming van de eenheidsstaat heeft geleid', hoe kan dan tegelijk het ontbreken van die onderwijsvoorzieningen vóór dat jaar worden toegeschreven aan gebrek aan medewerking door de Raad van State? Was de raad soms een dwarsligger op de weg naar de eenheidsstaat? Dat kan zijn, maar dan moet wel uitgelegd worden waarom dit unieorgaan zich zo a-typisch gedroeg.

Janssen had deze moeilijkheid kunnen oplossen door consequenter het voorbeeld van Teitler, Fischer en Lundgreen te volgen. Het kenmerkende van hun benadering is immers dat ze *verschillende* categorieën overheidsperoneel met elkaar vergeleken. Janssen heeft dat niet gedaan. Doordat hij de gang van zaken bij het leger niet confronteert met die in enige andere tak van overheidsdienst lijkt het wel alsof de landmacht steeds het spits afbeet. Hij gaat zelfs zo ver te beweren dat de militaire opleidingsinstituten die tussen 1789 en 1818 tot stand kwamen 'de eerste instellingen (waren) die gericht onderwijs verzorgden voor personeel in overheidsdienst' (363). Niets is minder waar. Bij de vloot bestonden ze allang. De 'zeemanscolleges' die omstreeks 1750 door de admiraliteiten van Amsterdam en de Maze waren opgericht (in samenwerking met de VOC en lokale overheidsinstanties) verzorgden immers gericht onderwijs voor zeeofficieren en stuurlieden bij de oorlogsvloot. De meeste admiraliteiten hadden ook al vóór 1795 examens ingesteld. Wat omstreeks 1800 bij het leger gebeurde was dus geen pionierswerk. Het ging om een inhaalmanoeuvre. Maar dat feit blijft onzichtbaar omdat Janssen het traject van de voorligger niet heeft beschreven (hoewel hij blijkens zijn literatuurlijst de relevante studies op maritiem-historisch gebied wel degelijk kent). De marine komt in zijn verhaal alleen maar voor als hij de oprichting van de school in Delft in 1814 beschrijft.

Een vergelijking tussen de beide militaire componenten van het staatsapparaat had duidelijk kunnen maken dat de hervorming van het opleidingssysteem niet zozeer een uitvloeisel was van een soort zelfsturend 'proces dat tot de vorming van de eenheidsstaat heeft geleid' alswel van specifieke ontwikkelingen in machtsverhoudingen. Bij de oorlogsvloot kon de hervorming eerder beginnen dan bij het leger omdat de admiraliteiten in de achttiende eeuw ieder in hun eigen domein, als het om kwesties van interne organisatie ging, de facto minder afhankelijk waren van de medewerking van de verschillende gewesten van de unie dan de Raad van State. Admiraliteiten waren daarom elk afzonderlijk meer slagvaardig dan het bestuursorgaan van het leger. Dat verschil in effectieve macht kon tijdelijk verdwijnen indien de stadhouder zijn gewicht in de schaal legde aan de kant van de raad (zoals in 1788/1789 gebeurde, dankzij Paravicini). Het werd pas voorgoed opgeheven toen het legerbestuur na de Bataafse omwenteling in toenemende mate werd gecentraliseerd.

De studie van Janssen zou dus sterk aan waarde hebben gewonnen als hij werkelijk, in de geest van zijn voorbeelden, comparatieve geschiedenis had bedreven. Nu doet het eindresultaat toch teveel denken aan een rapport van organisatiebureau McKinsey.

C. A. Davids

A. Booth, *Agricultural development in Indonesia* (Southeast Asia publications series XVI; Sydney: Allen and Unwin, 1988, vii + 295 blz., £15,95, ISBN 0 04 335060 7); J. Th. Lindblad (met medewerking van P. E. F. Verhagen), *Between Dayak and Dutch. The economic history of Southeast Kalimantan 1880-1942* (Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-,